

ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΜΑΡΓΩΜΕΝΟΥ-ΣΤΕΛΙΟΣ ΑΝΔΡΕΟΥ-ΚΩΣΤΑΣ ΚΩΤΣΑΚΗΣ

ΤΟΥΜΠΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ:

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΣΤΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΩΝ ΠΙΘΩΝ ΚΑΙ ΣΤΟ ΘΕΜΑ ΤΗΣ ΑΠΟΘΗΚΕΥΣΗΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΥΣΤΕΡΗ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ

*Εισαγωγή*¹

Η συζήτηση για τις κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές σχέσεις στην Κεντρική Μακεδονία κατά την ύστερη εποχή του χαλκού στρέφεται συχνά γύρω από το θέμα της αποθήκευσης. Αυτό είναι σχεδόν αναπόφευκτο. Τα πλούσια ευρήματα από τις αποθήκες της Τούμπας της Ασσήρου στη φάση 9, όχι μόνο έστρεψαν την προσοχή των ερευνητών προς την ανάλυση και ερμηνεία των δεδομένων που σχετίζονται με την αποθήκευση, αλλά ως ένα μεγάλο βαθμό καθόρισαν και τους όρους της συζήτησης σχετικά με τον ρόλο της αποθήκευσης στις κοινότητες της Κεντρικής Μακεδονίας μετά τα μέσα του 14^{ου} αιώνα π.Χ.². Εδώ θα συζητήσουμε κάποιες όψεις του ζητήματος της αποθήκευσης όπως προκύπτουν από την μέχρι τώρα ανάλυση μέρους του σχετικού υλικού από την Τούμπα της Θεσσαλονίκης. Η έρευνα για το θέμα δεν έχει ολοκληρωθεί και ένα τμήμα της μόνο παρουσιάζεται στην παρούσα εργασία.

Στην Τούμπα Θεσσαλονίκης οι κατηγορίες ευρημάτων που μπορούν να συσχετιστούν με αποθηκευτικές δραστηριότητες περιλαμβάνουν σιρούς από πηλό, ψάθινα καλάθια και αρκετές κατηγορίες κεραμικής (**Εικόνα 1**). Άμεσες πληροφορίες για τα αποθηκευμένα είδη παρέχουν επίσης τα αρχαιοβοτανικά κατάλοιπα και τα οργανικά

¹ Σημαντική ήταν η συμβολή του A. Vargas στην παρουσίαση των κατανομών των πύθων της Τούμπας Θεσσαλονίκης με την επεξεργασία της βάσης δεδομένων της ανασκαφής καθώς και η βοήθειά του στην ψηφιακή επεξεργασία των σχεδίων και εικόνων του παρόντος άρθρου. Η ψηφιακή σχεδίαση των αρχιτεκτονικών της ανασκαφής (Σχέδιο 1) οφείλεται στον Γ. Βλαχοδήμο. Η Κ. Ευκλείδου ψηφιοποίησε ορισμένα από τα σχέδια των πύθων που σχεδίασε η Δ. Μαργωμένου. Τους ευχαριστούμε όλους.

² K. Wardle, BSA 84, 1989, 447-63. G. Jones, P. Halstead, K. Wardle, D. Wardle, Crop Storage at Assiros. Scientific American, 254 (3), 1986, 96-103. P. Halstead, The North-South Divide: Regional Paths to Complexity in Prehistoric Greece, στο C. Mathers & S. Stoddart (επιμ.) Development and Decline in the Mediterranean Bronze Age. Sheffield, Sheffield Archaeological Monographs 8, 1994, 195-218. S. Andreou, M. Fotiadis and K. Kotsakis, Review of Aegean Prehistory V: The Neolithic and Bronze Age of Northern Greece. AJA, 100, 1996, 537-597.

υπόλοιπα που διατηρούνται στα εσωτερικά τοιχώματα των αποθηκευτικών αγγείων³. Θα περιοριστούμε εδώ στην παρουσίαση της ανάλυσης και μελέτης των πύθων που βρέθηκαν στον οικισμό (**Εικόνα 2. Σχέδιο 1**). Τα πιθάρια είναι μια κεραμική κατηγορία η οποία μπορεί να συνδεθεί σχετικά εύκολα με την αποθηκευτική δραστηριότητα σε αντίθεση με άλλες κεραμικές κατηγορίες όπως για παράδειγμα τα μικρότερα κλειστά αδρά, λειασμένα ή στιλβωμένα αγγεία, τα οποία θα μπορούσαν να σχετιστούν και με άλλες χρήσεις πέραν της αποθήκευσης ή θα μπορούσαν να έχουν πολλαπλές χρήσεις⁴.

Η μελέτη των πύθων

Η μελέτη των πύθων της Τούμπας περιλάμβανε την αναγνώριση τύπων με βάση το σχήμα και τον όγκο των αγγείων. Η πετρογραφική ανάλυση των πύθων που είχε αρχίσει από την Ευαγγελία Κυριατζή⁵ συνεχίστηκε με βάση τις νέες κατηγορίες που αναγνωρίστηκαν, ενώ συστηματικά μελετήθηκαν και οι τρόποι κατασκευής αυτών των αγγείων. Η αναγνώριση κατηγοριών με βάση το μέγεθος των πύθων επιτρέπει να υπολογιστεί στατιστικά ο χώρος που κατά μέσο όρο καταλαμβάνουν τα πιθάρια μέσα στα δωμάτια και στα κτίρια του οικισμού. Στην Τούμπα είναι δυνατό να υπολογίσουμε τον μέγιστο και ελάχιστο αριθμό πύθων κατά αρχιτεκτονική φάση, πράγμα που μας επιτρέπει να αναλύσουμε την οριζόντια κατανομή αυτών των αγγείων στο χώρο. Τα αποτελέσματα αυτής της ανάλυσης είναι σημαντικά για την κατανόηση της οργάνωσης καθημερινών δραστηριοτήτων στο εσωτερικό των κτιρίων της κορυφής του οικισμού.

³ M. Roumpou, Identification of Organic Residues in Vessels from Toumba Thessaloniki. M.A. Dissertation, Department of Archaeological Sciences, University of Bradford: Bradford, 2000. M. Roumpou, C. Heron, S. Andreou and K. Kotsakis, Organic Residues in Storage Vessels from Toumba Thessalonikis, στο A. Gibson (επιμ.) Prehistoric Pottery: People, Pattern and Purpose. BAR International Series, 11556, 2003, 189-199.

⁴ Βλ. π.χ. Κ. Ψαράκη, Υλική και κοινωνική διάσταση του στυλ της κεραμικής: Η χειροποίητη κεραμική της Εποχής του Χαλκού από την Τούμπα της Θεσσαλονίκης. Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης: Θεσσαλονίκη, 2004. S. Andreou and K. Psaraki, Tradition and Innovation in the Bronze Age Pottery of the Thessaloniki Toumba: Food and Drink Consumption and “Tableware” Ceramics. Υπό δημοσίευση στο The Struma/ Strymon Valley in Prehistory. In the Steps of James Harvey Gaul. Volume 2, 419-442.

⁵ Ε. Κυριατζή, Κεραμική τεχνολογία και παραγωγή: Η κεραμική της Υστερης Εποχής Χαλκού από την Τούμπα Θεσσαλονίκης (Τόμοι I-II). Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης: Θεσσαλονίκη, 2000.

Η μελέτη περιέλαβε 137 πιθάρια από τα κτίρια της κορυφής της Τούμπας, και συγκεκριμένα από τα κτίρια Α, Β, Ε, Μ και Η⁶ (**Σχέδιο 1**). Ενενήντα ένα από αυτά τα πιθάρια (το 66.42%) αποδίδονται με ασφάλεια σε αρχιτεκτονικές φάσεις του οικισμού.

Ο μεγαλύτερος αριθμός πιθαριών στην κορυφή της Τούμπας προέρχεται από την φάση 4, που χρονολογείται στο 12^ο αιώνα. Η υπερ-αντιπροσώπευση της φάσης 4 οφείλεται στην μεγάλη έκταση των επιχώσεων της φάσης αυτής που ανασκάφτηκαν. Στην φάση 4 ανήκουν τμήματα από σώματα, χείλη και βάσεις και λίγα πιθάρια των οποίων είναι δυνατό να αποκατασταθεί ολόκληρο το σχήμα. Ολόκληρα πιθάρια έχουμε και σε άλλες φάσεις του οικισμού (**Σχέδιο 2**).

Η καταγραφή των πίθων περιλάμβανε έναν αριθμό μετρήσεων στη βάση, στο σώμα και στο χείλος των πίθων καθώς και την καταγραφή πληροφοριών σχετικά με την θέση των πίθων, την κατασκευή τους και την διακόσμησή τους (**Σχέδια 3**). Η τυπολογία των πίθων της Τούμπας καταρτίστηκε με βάση τη στατιστική ανάλυση ενός αριθμού μεταβλητών που υπολογίστηκαν για το χείλος, το σώμα και τη βάση τους. Τα αποτελέσματα της στατιστικής ταξινόμησης αξιολογήθηκαν με βάση την εικόνα που παρέχει το ίδιο το υλικό. Η αξιοπιστία της αρχαιολογικής ανάλυσης του υλικού της Τούμπας ενισχύθηκε από τη σύγκρισή του με το δημοσιευμένο υλικό από την Τούμπα του Καστανά⁷. Οι τύποι που διακρίθηκαν αφορούν κυρίως το υλικό της φάσης 4 (12ος αι. π.Χ.) για την οποία και έχουμε μεγαλύτερο αριθμό αγγείων.

Τα χείλη των πίθων ταξινομήθηκαν σε τρεις κατηγορίες: (1) Ψηλό χείλος με παχύ άνω τμήμα (**Σχέδιο 4α**), (2) Χαμηλό χείλος με παχύ άνω τμήμα (**Σχέδιο 4β**), και (3) Ψηλό χείλος με άνω τμήμα ίσου πάχους ή λεπτό (**Σχέδιο 4γ**). Οι βάσεις των πίθων της Τούμπας ταξινομήθηκαν σε τρεις κατηγορίες (**Σχέδιο 5**): (1) Ψηλές βάσεις (οξυπύθμενοι πίθοι) (**Σχέδιο 5:1-3**), (2) Χαμηλές βάσεις με τετραγωνισμένο σχήμα (**Σχέδιο 5:4-5**) και (3) Επίπεδες ή πολύ χαμηλές βάσεις με τετραγωνισμένο σχήμα (**Σχέδιο 5: 6-7**). Τέλος, ως προς το σχήμα του σώματος, οι πίθοι της Τούμπας διακρίνονται σε πιθάρια με ευρύ και στενό σχήμα σώματος (**Σχέδιο 5: 2 και 5**).

⁶ D. Margomenou, Food Storage, Surplus and the Emergence of Institutionalized Inequality: A Study of Storage Jars and Food Storage for Central Northern Greece in the Late Bronze and Early Iron Age. Ph.D. Dissertation, University of Michigan, Ann Arbor, 2005.

⁷ A. Hochstetter, Kastanas. Ausgrabungen in einem Siedlungshügel der Bronze- und Eisenzeit Makedoniens 1975-1979. Die Handgemachte Keramik. Prähistorische Archäologie in Südosteuropa, 3, Berlin, Wissenschaftsverlag Volker Spiess, 1984.

Από την ανάλυση των μορφολογικών διαφοροποιήσεων που διακρίνονται στους πίθους της Τούμπας στις φάσεις 6-1, προκύπτει ότι μόνο στο σχήμα του χείλους και πιθανότατα στη διακόσμηση διακρίνονται διαφοροποιήσεις οι οποίες δεν μπορούν να συσχετιστούν με την χρήση των αγγείων. Συνεπώς, οι διαφοροποιήσεις αυτές είναι δυνατό να σχετίζονται με επιλογές των προϊστορικών κατασκευαστών. Η συγκριτική στατιστική ανάλυση του δημοσιευμένου υλικού από τον Καστανά, που έγινε στο πλαίσιο της έρευνας έδωσε παρόμοια αποτελέσματα. Εξάλλου όπως φαίνεται στον **Πίνακα 1**, οι συντελεστές διαφοροποίησης για τις ίδιες μεταβλητές στα πιθάρια του Καστανά και της Τούμπας Θεσσαλονίκης παρουσιάζουν σημαντικές ομοιότητες. Επίσης είναι εμφανές ότι και στις δύο θέσεις το σχήμα του χείλους είναι το τμήμα εκείνο που παρουσιάζει τη μεγαλύτερη διαφοροποίηση.

Όσον αφορά στις τεχνολογικές διαφοροποιήσεις που παρατηρούνται στους πίθους της Τούμπας, είναι δυνατό να αποδοθούν σε διαφορετικές επιλογές των κατασκευαστών η επιλογή της κεραμικής ύλης, ο τρόπος κατασκευής του χείλους και η προετοιμασία της κάθε κουλούρας κατά τη διαδικασία του πλασίματος των πύθων⁸.

Η προσπάθεια αναγνώρισης τύπων με βάση το μέγεθος των πύθων έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Σύμφωνα με εθνογραφικές παρατηρήσεις για την παραγωγή και χρήση των πιθαριών στην Ελλάδα και αλλού στη Μεσόγειο, κεραμείς και χρήστες ταξινομούν τα αγγεία αυτά συνήθως με βάση το μέγεθος τους και όχι το σχήμα των επιμέρους τμημάτων τους⁹. Επιπλέον, η αναγνώριση κατηγοριών μεγέθους προσφέρει σημαντικές πληροφορίες σχετικά με το μέγεθος και την κατανομή της αποθήκευσης των ποικίλων προϊόντων στον οικισμό αυτόν της προϊστορικής Μακεδονίας. Φυσικά, προβλήματα προκύπτουν πάντα από τη δυσκολία και τη σπανιότητα της αποκάλυψης ολόκληρων αγγείων ή αγγείων που μπορούν να αποκατασταθούν σε σημαντικό βαθμό. Στη

⁸ Βλ. επίσης, Ε. Κυριατζή, ό. π. σημ. 5

⁹ Κυρίως R. Hampe and A. Winter, *Bei Töpfern und Töpferinnen in Kreta, Messenien und Zypern*. Verlag des Römisch- Germanischen Zentralmuseums: Mainz, 1962. H. Blitzer, "Koroneika": Storage jar production in Kentri, Crete: Workshops, Materials, Techniques, and Trade. Στο P.P. Betancourt (επιμ.) *East Cretan White-on-Dark Ware: Studies on a Handmade Pottery of the Early to Middle Minoan Periods*. University Museum Monograph 51, University Museum: University of Pennsylvania, 1990, 195-221. Βλ. επίσης: Μ. Ψαροπούλου, Πιθαράδικα Θρασαίου Κρήτης και Εργαλειακός Εξοπλισμός τους. *Μνημοσύνη* 10, 1985-87, 177-190. Μ. Βογιατζόγλου, Τα Πιθάρια στο Θρασαίο της Κρήτης: Η Τεχνική και οι Συντεχνίες των Πιθαράδων. Πολυτεχνική Σχολή, Εργαστήριο Αρχιτεκτονικής Εσωτερικών Χώρων και Βιομηχανικής Αισθητικής, Ειδικές Μελέτες 19. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης: Θεσσαλονίκη, 1972.

συγκεκριμένη έρευνα χρησιμοποιήθηκε ο όγκος ως ένδειξη του μεγέθους των πύθων. Ο υπολογισμός του όγκου μπορεί να πραγματοποιηθεί με πολλούς τρόπους. Σε κάθε περίπτωση όμως είναι απαραίτητο να γνωρίζουμε μερικές βασικές διαστάσεις, και κυρίως το συνολικό ύψος και την μέγιστη διάμετρο. Δεδομένου ότι τα περισσότερα αγγεία που βρίσκουμε δεν σώζονται ολόκληρα, δεν είναι δυνατό να έχουμε ακριβείς μετρήσεις για όλα τα πιθάρια. Κατά συνέπεια η μελέτη στηρίχτηκε στα πιθάρια που σώζονται ολόκληρα ή είναι δυνατό να αποκατασταθούν και οι μέσοι όροι των απαιτούμενων διαστάσεων προτείνονται με βάση τη στατιστική ανάλυση των μετρήσεων από τα αγγεία αυτά.

Με βάση τα ολόκληρα πιθάρια από την Τούμπα Θεσσαλονίκης και τον Καστανά ήταν δυνατό να υπολογιστεί κατ' αρχάς ότι η μέγιστη διάμετρος των πύθων της Τούμπας βρίσκεται περίπου στο 53-66% του συνολικού ύψους. Επιπλέον κατά μέσο όρο η μέγιστη εξωτερική διάμετρος των πύθων της Τούμπας είναι 0,70 μέτρα (70 εκατοστά) και κατά συνέπεια ο χώρος που καταλάμβανε ένα πιθάρι στο ύψος της μέγιστης διαμέτρου του ήταν κατά μέσο όρο $0,39 \mu^2$.

Η στατιστική ανάλυση των πύθων από τον Καστανά και την Τούμπα έδειξε ότι με βάση το ομολογουμένως μικρό δείγμα των 12 πύθων από τις δύο θέσεις, είναι δυνατό να διακρίνουμε μερικές βασικές κατηγορίες με βάση τον όγκο (**Πίνακας 2**). Τα περισσότερα πιθάρια φαίνεται ότι κυμαίνονταν μεταξύ 80 και 200 λίτρων, ενώ ένα πιθάρι από τον Καστανά ξεπερνούσε σε όγκο τα 1.000 λίτρα. Ωστόσο, όπως φαίνεται από τους σχετικά υψηλούς συντελεστές διαφοροποίησης για τους πύθους μικρού και μεσαίου όγκου, οι βασικές αυτές κατηγορίες υποκρύπτουν περισσότερες υποκατηγορίες μεγέθους τις οποίες δεν είμαστε ακόμα σε θέση να προσδιορίσουμε. Μεγαλύτερα δείγματα ολόκληρων πύθων θα μας βοηθήσουν να ταξινομήσουμε καλύτερα αυτά τα αγγεία με βάση τον όγκο τους, και με τον τρόπο αυτό να κατανοήσουμε καλύτερα το μέγεθος της αποθήκευσης και ίσως ακόμα να προσεγγίσουμε τους τρόπους με τους οποίους οι προϊστορικοί κάτοικοι των οικισμών της Μακεδονίας αντιλαμβάνονταν τον όγκο ή την χωρητικότητα .

Η μελέτη της κατανομής των πύθων

Με βάση τα ανασκαφικά δεδομένα ήταν δυνατό να υπολογίσουμε τον αριθμό των πιθαρίων σε κάθε δωμάτιο, και σε κάθε φάση (**Πίνακας 3**). Η ανάλυση της κατανομής των πιθαρίων της Τούμπας, ιδιαίτερα όσον αφορά το Συγκρότημα Α κατά τη φάση 4 (12^{ος} αι. π.Χ.), όπου έχουμε και τις καλύτερες ανασκαφικές πληροφορίες, έδωσε πολύ ενδιαφέροντα αποτελέσματα (**Σχέδιο 6**)

Για τη φάση 4, είμαστε σε θέση, για παράδειγμα, να υπολογίσουμε την έκταση των δωματίων του Συγκροτήματος Α (**Σχέδιο 1**). Εφόσον γνωρίζουμε το μέγιστο και ελάχιστο αριθμό πύθων σε κάθε δωμάτιο στη φάση αυτή, καθώς επίσης ότι κατά μέσο όρο οι πύθοι στην Τούμπα καταλάμβαναν 0,39 τ.μ. στο ύψος της μέγιστης διαμέτρου τους, υπολογίστηκε ο σχετικός χώρος κάθε δωματίου που καταλάμβαναν τα πιθάρια (**Πίνακας 4**). Στη συνέχεια ταξινομήθηκαν στατιστικά τα δωμάτια του κτιρίου με βάση μια σειρά μεταβλητών μεταξύ των οποίων, η έκταση των δωματίων, το ποσοστό των δωματίων που καταλάμβαναν οι πύθοι, και ο αριθμός των πύθων ανά δωμάτιο.

Οι χώροι του Συγκροτήματος Α λοιπόν ταξινομούνται σε κατεξοχήν αποθηκευτικούς χώρους με πιθάρια, δωμάτια με λίγα πιθάρια, και δωμάτια χωρίς πιθάρια (**Σχέδιο 7**).

Προχώρησε όμως ακόμα περισσότερο αυτή η ανάλυση. Υπάρχει ήδη μια σχετικά καλή εικόνα για τις κατανομές μικρών ευρημάτων και δραστηριοτήτων στα δωμάτια του Συγκροτήματος Α στη φάση 4¹⁰. Αυτές οι πληροφορίες συνδυάστηκαν με την εικόνα που προκύπτει από τις κατανομές των πιθαρίων στο κτίριο. Οι δραστηριότητες σε κάθε δωμάτιο, συμπεριλαμβανομένης της αποθήκευσης, ορίστηκαν και στη συνέχεια καταγράφηκε η παρουσία ή η απουσία τους σε κάθε δωμάτιο. Το βασικό ερώτημα ήταν: μαζί με τι είδους δραστηριότητες εμφανίζεται πιο συχνά η αποθήκευση σε πιθάρια στο Συγκρότημα Α; Η αρχική υπόθεση ήταν ότι η αποθήκευση θα πρέπει να σχετίζεται περισσότερο με τροφοπαρασκευαστικές δραστηριότητες και το μαγείρεμα και να μη

¹⁰ Σ. Ανδρέου-Κ. Κωτσάκης, Η ανασκαφή στην Τούμπα της Θεσσαλονίκης το 1991. ΑΕΜΘ 5, 1991, 210-18. Α. Καραδήμου, Ενδοκοινοτική οργάνωση στην Υστερη Εποχή Χαλκού στην Κεντρική Μακεδονία: Η κατανομή των μικρών αντικειμένων στο Κτίριο Α της Τούμπας Θεσσαλονίκης. Αδημοσίευτη Μεταπτυχιακή Εργασία. Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης: Θεσσαλονίκη, 1999. S. Andreou, Exploring the Patterns of Power in the Bronze Age Settlements of Northern Greece. Στο K. Branigan (επιμ.), Urbanism in the Aegean Bronze Age. Sheffield Academic Press: London, 2001, 160-173, Εικόνα 11.5. Ημερολόγιο Ανασκαφής Τούμπας Θεσσαλονίκης. Βλ. επίσης Βεροπουλίδου κ. ά. στον παρόντα τόμο.

σχετίζεται με δραστηριότητες που αφορούν στην υφαντική, τη μεταλλοτεχνία ή τη μεταχείριση των νεκρών.

Από την στατιστική ανάλυση των δεδομένων των κατανομών με δύο διαφορετικές μεθόδους προκύπτει ότι οι δραστηριότητες στο Συγκρότημα Α θα μπορούσαν να χωριστούν σε δύο μεγάλες ομάδες (**Πίνακας 5**). Η ομάδα Ι, με εξαίρεση την κατασκευή (λίθινων κυρίως) εργαλείων, περιλαμβάνει δραστηριότητες που εμφανίζονται στα δωμάτια του Συγκροτήματος Α σπάνια, όπως η μεταλλοτεχνία και η φροντίδα των νεκρών¹¹. Στην ομάδα αυτή ταξινομούνται επίσης λάκκοι που δεν μπορούν να ταυτιστούν με μια συγκεκριμένη δραστηριότητα. Έτσι, το ενδιαφέρον της ανάλυσης εστιάζεται στην ομάδα ΙΙ.

Όπως φαίνεται και στον **Πίνακα 5**, σε γενικές γραμμές, η αποθήκευση σε πιθάρια σχετιζόταν στενότερα με τροφοπαρασκευαστικές δραστηριότητες, πράγμα που ως ένα βαθμό επιβεβαιώνει την αρχική υπόθεση. Εκείνο όμως που έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι οι υποκατηγορίες των δραστηριοτήτων που κατανέμονται στην ομάδα ΙΙ του **Πίνακα 5**. Με εξαίρεση την επεξεργασία των σπόρων, την μοναδική δραστηριότητα την οποία οι δύο μέθοδοι ταξινομούν διαφορετικά ως προς την αποθήκευση στο Συγκρότημα Α, η αποθήκευση σε πιθάρια διαχωρίζεται από δραστηριότητες όπως η κατανάλωση της τροφής και το μαγείρεμα, με τις οποίες φαίνεται ότι συνδέεται περισσότερο η αποθήκευση σε άλλου τύπου κατασκευές, όπως οι λάκκοι, οι σιροί από πηλό και τα καλάθια. Εξίσου ενδιαφέρουσα όμως είναι η συσχέτιση της αποθήκευσης σε πιθάρια με συγκεντρώσεις ευρημάτων που παραπέμπουν και σε μη τροφοπαρασκευαστικές δραστηριότητες (σφονδύλια, οπείς, βελόνες, κλπ.)¹².

Στην ανάλυση δεν περιλήφθηκαν προσωπικά αντικείμενα όπως χάντρες, κοσμήματα, και τμήματα όπλων γιατί είναι δύσκολο να τα συνδέσουμε με συγκεκριμένες δραστηριότητες. Ωστόσο η ανάλυση της κατανομής των μικρών ευρημάτων του Συγκροτήματος Α στη φάση 4 δείχνει ότι το 33% των μεταλλικών αντικειμένων του κτιρίου και το 1/3 των αντικειμένων που μπορούν να σχετιστούν με ατομική διακόσμηση

¹¹ Βλ. παρκτ. σημ. 12

¹² Εργαλεία που συνδέονται με την κατασκευή μεταλλικών αντικειμένων έχουν εντοπιστεί στο δωμάτιο Α10 το οποίο θεωρούμε αποθήκη με πιθάρια. Η δραστηριότητα αυτή δεν μπορεί να αναγνωριστεί σε κανέναν άλλο χώρο του κτιρίου Α10. Κατά συνέπεια η διαφοροποίηση μέσω της στατιστικής ανάλυσης της δραστηριότητας αυτής από την αποθήκευση σε πιθάρια είναι πλασματική και οφείλεται στο ότι εντοπίζεται μόνο μια τέτοια περίπτωση σ' όλο το κτίριο.

(χάντρες, δαχτυλίδια, κλπ.), βρέθηκαν στο δωμάτιο A5¹³. Το ίδιο δωμάτιο φαίνεται ότι συγκεντρώνει μεγάλες ποσότητες διακοσμημένης κεραμικής. Η ταξινόμηση με βάση την παρουσία των πύθων ωστόσο, αναγνωρίζει το δωμάτιο αυτό ως μία από τις κατεξοχήν αποθήκες πύθων μαζί με τα δωμάτια A10 και A8. Το A10 είναι το άλλο δωμάτιο στο οποίο έχουν βρεθεί μεταλλικά αντικείμενα και εργαλεία που σχετίζονται με την μεταλλοτεχνία, όπως ήδη αναφέρθηκε.

Από τη ανάλυση των κατανομών λοιπόν, φαίνεται μέχρι στιγμής να προκύπτει ότι στη φάση 4, στο Συγκρότημα A, η αποθήκευση σε πιθάρια ήταν σχετικά μόνο αυτόνομη δραστηριότητα και ότι στους κατεξοχήν αποθηκευτικούς χώρους του κτιρίου, γινόταν πιθανόν αποθήκευση και άλλων (ίσως πολύτιμων;) αντικειμένων¹⁴.

Προκαταρκτικά συμπεράσματα

Από τα δεδομένα της Τούμπας προκύπτει κατ' αρχάς, ότι ένα χρήσιμο μέγεθος για την ανάλυση της αποθήκευσης στη θέση αυτή, είναι η παρουσία ή όχι χώρων που χρησιμοποιούνται αποκλειστικά ως αποθήκες. Αν, όπως φαίνεται, οι κατεξοχήν αποθηκευτικοί χώροι του Συγκροτήματος A ήταν οι χώροι A5, A10, και A8, τι θα μπορούσε να σημαίνει η παρουσία ενός η περισσότερων πύθων στα δωμάτια A1, A3, A4, A12 και τι θα μπορούσε αντίστοιχα να σημαίνει η απουσία πύθων από τα υπόλοιπα δωμάτια (A11, A2, A6, A7 και A14) (**Σχέδιο 6**); Οι κατανομές των πύθων μπορούν ίσως να οδηγήσουν σε κάποιες προτάσεις για ορισμένες όψεις της εσωτερικής οργάνωσης της κοινωνικής ομάδας που κατοικούσε στο Συγκρότημα A.

Έχει προταθεί αλλού ότι το Συγκρότημα A και τα υπόλοιπα συγκροτήματα της Τούμπας πιθανόν να κατοικούνταν από πολυμελείς ομάδες με σύνθετη εσωτερική διάρθρωση¹⁵. Θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε ότι οι ένοικοι του Συγκροτήματος A μοιράζονταν τα προϊόντα που αποθηκεύονταν στους κατεξοχήν αποθηκευτικούς χώρους του κτιρίου. Ωστόσο, τα μέλη ή οι υποομάδες της ευρύτερης ομάδας που ζούσε στο συγκρότημα, κατανάλωναν επίσης προϊόντα τα οποία αποθήκευαν σχετικά αυτόνομα και ίσως περισσότερο βραχυπρόθεσμα, σε άλλα δωμάτια. Κατά συνέπεια, το περίσσειμα που

¹³ A. Καραδήμου, ό. π. σημ. 10, σελ. 186.

¹⁴ Είναι ίσως δυνατό, η σχέση της αποθήκευσης σε πιθάρια με συγκεντρώσεις σφοντυλιών ή άλλων εργαλείων σ' αυτά τα δωμάτια να συνδέεται περισσότερο με την αποθήκευση τέτοιων εργαλείων και όχι με την εκτέλεση δραστηριοτήτων όπως το γνέσιμο στους χώρους αυτούς.

¹⁵ S. Andreou, ό. π. σημ. 10.

αποθηκευόταν στις κυρίως αποθήκες θα μπορούσε να αφορά όχι μόνο στην εξυπηρέτηση των αναγκών επιβίωσης της ομάδας που κατοικούσε στο Συγκρότημα Α, αλλά και στην εξυπηρέτηση των υποχρεώσεων που αφορούσαν στην κοινωνική και πολιτική αναπαραγωγή της. Η παρουσία και άλλων, ενίοτε πολύτιμων, αντικειμένων στους χώρους με τις μεγάλες συγκεντρώσεις πιθαριών ενισχύει την πρόταση ότι οι αποθήκες αυτές ήταν χώροι σημαντικοί και πέρα από την σπουδαιότητά τους για την καθημερινή επιβίωση.

Οι υποχρεώσεις που εξυπηρετούσαν την κοινωνική και πολιτική αναπαραγωγή της ομάδας του Συγκροτήματος Α, και γενικότερα την αναπαραγωγή και ίσως και την αναπροσαρμογή των σχέσεων ανάμεσα στα μέλη της κοινότητας της Τούμπας και τις άλλες κοινότητες της περιοχής, θα μπορούσαν να περιλαμβάνουν την οργάνωση, προετοιμασία και πραγματοποίηση εορταστικών ομαδικών γευμάτων. Σε τέτοια γεύματα θα μπορούσαν να συμμετέχουν όχι μόνο κάτοικοι της Τούμπας, αλλά και ένας ευρύτερος κύκλος ανθρώπων από γειτονικούς οικισμούς¹⁶. Είναι επίσης πιθανό τα γεύματα αυτά να συνοδεύονταν από οίνοποσίες στις οποίες χρησιμοποιούνταν τα διακοσμημένα μυκηναϊκού τύπου αγγεία, που εμφανίζονται τον 12^ο αιώνα στις θέσεις της Κεντρικής Μακεδονίας¹⁷.

Μελλοντικός στόχος αυτής της μελέτης, είναι να ελεγχθούν οι μέχρι τώρα παρατηρήσεις και τα συμπεράσματα με την ανασκαφή και την συστηματική ανάλυση των δεδομένων από τα άλλα κτίρια της φάσης 4 και των άλλων φάσεων του οικισμού. Οι υπάρχουσες πληροφορίες από το μικρό τμήμα του Συγκροτήματος Β που έχει ανασκαφεί μέχρι στιγμής, επιβεβαιώνουν τις παρατηρήσεις σχετικά με την αποθήκευση στο Συγκρότημα Α. Παράλληλα όμως το Συγκρότημα Β παρέχει και νέα στοιχεία ιδίως όσον

¹⁶ M. Dietler and B. Hayden (επιμ.), *Feasts: Archaeological and Ethnographic Perspectives on Food, Politics and Power*. Smithsonian Institution Press: Washington and London, 2001. S. Andreou, ό. π. σημ. 10

¹⁷ Στ. Ανδρέου και Κ. Κωτσάκης, «Μυκηναϊκή παρουσία»; «Μυκηναϊκή περιφέρεια»; Η Τούμπα Θεσσαλονίκης: Μια Θέση της Εποχής του Χαλκού στη Μακεδονία. Πρακτικά του 1^{ου} Διεπιστημονικού Συμποσίου. Η Περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου, Σεπτέμβριος 1994, Λαμία, ΥΠΠΟ και 14^η ΕΠΚΑ, 1999, 106-116. S. Andreou, *Macedonian Politics and Aegean Encounters: The Social Context of Mycenaean and Protogeometric Pottery in Central Macedonia, Greece*. *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 46, 2002-03, 221-222. Wardle, K.A., Wardle D., and N. H. M. Wardle, *The Symposium in Macedonia: A Prehistoric Perspective*. *AEMΘ* 15, 2002, 631-648. Στ. Ανδρέου, *Η μυκηναϊκή Κεραμική και οι Κοινωνίες της Κεντρικής Μακεδονίας κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού*. Β' Διεθνές Διεπιστημονικό Συνέδριο. *Η περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου*, Λαμία 1999, 2003, Αθήνα. R. Jung, *Η χρήση της μυκηναϊκής και πρωτογεωμετρικής κεραμικής στη Μακεδονία* *AEMΘ* 16, 2002 (2004), 34-46.

αφορά στη σχέση της αποθήκευσης με τη μεταχείριση των νεκρών και τις πιθανές συμβολικές διαστάσεις τόσο της πρακτικής της αποθήκευσης όσο και των αποθηκευτικών χώρων.

Τα ζητήματα αυτά θα διερευνηθούν συστηματικά με την πρόοδο της ανασκαφής. Επιπλέον θα συνεχιστεί η μελέτη και ανάλυση των πιθαριών των αρχαιότερων φάσεων από την πλαγιά της Τούμπας. Εκεί ενδιαφέρει περισσότερο η στρωματογραφική κατανομή τους και η επέκταση της μορφολογικής ανάλυσής τους σε φάσεις που δεν έχουν εντοπιστεί στην κορυφή. Τέλος, η μελέτη και ανάλυση των πίθων της Τούμπας δεν περιορίζεται στην κατανόηση των εξελίξεων μόνο σ' αυτήν την θέση. Αντίθετα, στόχος είναι η διαμόρφωση ενός κοινού πεδίου για τη σύγκριση του υλικού και των δεδομένων από την Τούμπα με άλλους οικισμούς της περιοχής, ώστε να διευρυνθεί η συζήτηση για το ρόλο και τη σημασία της αποθήκευσης στο χώρο της προϊστορικής Μακεδονίας.